

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

A második lengyel köztársaság társadalma újragondolva: nemzetiségi kérdések

Mędrzecki, Włodzimierz: The Society of the Second Republic of Poland Revisited: The Nationality Issues. = Acta Poloniae Historica, 109, 2014, 5-16. p.

A cikk a Lengyel Tudományos Akadémia Történeti Intézetének egyik kutatási projektjének főbb céljait és programját vázolja fel, amely a második lengyel köztársaság társadalmát igyekszik újszerű megközelítésből vizsgálni. Ennek keretében 2012-ben konferenciát szerveztek, ahol az előadók arra keresték a választ, hogy miként hatottak a nemzeti és etnikai tényezők a két világháború közötti lengyel társadalomra. A cikk az ott elhangzott előadásokat mutatja be, illetve bevezetőül szolgál az Acta Poloniae Historica tematikus számához, amely a konferencia nyomán született írásokat gyűjti csokorba.

Janusz Żarnowski 1973-ban megjelent könyve (*Spoleczeństwo II Rzeczypospolitej*) a lengyel történetírás egyik legjelentősebb műve az 1918-39 közötti korszakkal kapcsolatban. A történész a marxista modell továbbgondolásával osztályokra és rétegekre bontotta az akkori lengyel társadalmat, és egyéb szempontokat, etnikai, nemzeti, területi és kulturális megfontolásokat is figyelembe vett. Munkája eredményeképpen egy gazdagon dokumentált, sokrétű forrásanyaggal dolgozó, elegáns és letisztult társadalmi modell alakult ki és vált széles körben elfogadottá a két világháború közötti Lengyelország társadalmi szerkezetét illetően.

2010-ben indult útjára az a fent említett kutatási projekt, amely az 1970-es évek eredményeinek összevetését végzi a társadalom- és bölcsészettudományok jelenlegi állásával és a társadalom szerkezetére vonat-

kozóan végzett kutatásokkal. A projekt arra törekszik, hogy megtalálja azokat a főbb mozgatórugókat, amelyek az osztálybeli, illetve rétegbeli hovatartozáson túl befolyásolták a társadalmi élet modelljét, és meghatározták az akkori emberek életmódját és életminőségét. A 2012-ben szervezett konferencia két pontra koncentrált: egyrészt annak eldöntésére, hogy a két világháború közötti időszak etnikai és nemzeti viszonyait kutatók számára mi lehet jelenleg a legizgalmasabb kérdés. Másrészt azt kívánták átgondolni, hogy mennyire lenne hasznos egy új fejezetet nyitása a nemzeti kérdés szerepéről szóló vitában. Számos forrás elemzése alapján úgy tűnik, hogy a lengyel területen élő népek közötti folyamatos konfliktushelyzet egyenesen létfontosságú volt az ország történelme szempontjából.

Érthető, hogy a második lengyel köztársaság idején élő állampolgárok – különösen a felvilágosultabbak – úgy érezték, hogy a népek közötti viszony a társadalmi valóság központi kérdése. Oly korban éltek, amikor a nemzet számított a legfontosabb emberi közösségi egységnek. A 19. század végén és a 20. század első felében a nemzetet kollektív lényként fogták fel, amelyet számos tulajdonsággal ruháztak fel: kollektív bölcsességgel és akarattal, ösztönökkel, lélekkel és jellemmel. A nemzet célja pedig nem lehetett más, mint a nemzetállam építése. Ebből következően a nemzetnek joga, sőt mi több történelmi kötelessége volt a függetlenségéért küzdeni. A nemzet ereje – különösen, ha állam nélküli nemzetről volt szó – két pilléren nyugodott: számbeli erején és tagjainak összetartásán. Innen eredt az a meggyőződés is, hogy minden egyén egy adott nemzeti közösséghez tartozik, még akkor is, ha nincs ennek tudatában vagy nem szívesen teszi le a voksát egyik népcsoport mellett sem.

A történelmi dokumentumokból az olvasható ki, hogy sokan több különböző csoporthoz tartoztak, melyeknek egyetlen közös tulajdonsága az volt, hogy nem illeszkedtek bele a modern nacionalisták keretrendszerébe. Ezek az emberek leginkább „helyiként” aposztrofálták magukat, személyazonosságukat a lakóhelyükhöz kötötték. Ugyanakkor etnikai, vallási és társadalmi szempontból oly különböző területek, mint Polécia, Galécia és Szilézia egymás mellé helyezése már önmagában is jól mutatja, hogy mennyire komplex volt a „helyi lakosként” történő önmeghatározás jelensége. Az itteni lakosok gyakran nem tudtak vagy

nem akartak a személyazonosság egyéb fontos tényezői (pl. anyanyelv, vallás, családi kötődések stb.) közül választani, és bármely ennél pontosabb definíció felboríthatta volna a helyi viszonyok fennálló rendszerét. A fehér orosz és az ukrán nemzeti mozgalmak számára éppúgy problémát jelentett ez a „helyi lakos” önmeghatározás, mint a lengyel hatóságoknak. Hasonlóan összetett volt az identitást övező helyzet a zsidó lakosság körében is, illetve a lengyel-zsidó határvidéken. Egyes zsidó közösségek a héberre cserélték a jiddis nyelvet, mások a lengyelre, ami felveti annak kérdését, hogy a nyelvi folyamatok mennyiben befolyásolták a mózesi hitet vallók önazonosságát.

A fentiek fényében érthető tehát, hogy a két világháború közötti kormányhivatalok, társadalmi intézmények, illetve politikai, társadalmi és egyéb aktivisták miért gondolták úgy, hogy a nemzeti/etikai közösségek köré szerveződik a lengyel társadalom élete. Az azonban nem egyértelmű, hogy történész körökben miért osztották és osztják még ma is sokan ezt a „nemzet-centrikus” perspektívát a két világháború közötti Lengyelország valóságának tanulmányozásakor. Ebből a nézőpontból fakad az a törekvés, hogy mindenáron határvonalakat kell húzni, pl. a belorusz és az ukrán területeket szétválasztandó, vagy hogy a 19. században alkotott sztereotípiákat kell alkalmazni, pl. „lengyel katolikusok” vagy „ukrán görög katolikusok” – jóllehet, így pontosabban határozzák meg az egyének identitását, mint ahogyan azt az érintettek maguk tették volna.

A fenti archaikus nemzetvízió, illetve a népek küzdelmének a lengyel történelem fókuszába állítása alapvetően három okra vezethető vissza. Az első a történelmi források különös csapdája. Az állam és a különböző nemzetiségek kapcsolatának elemzésekor a történészek politikai pártok által készített dokumentációt, közigazgatási vagy rendőrségi anyagokat, művészi alkotásokat stb. tanulmányoznak, ráadásul olyanokat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak a „kisebbségi ügyekhez”. A történelmi dokumentumokhoz való hűség azonban ebben az esetben intellektuális csapdahelyzetet eredményez, hiszen a szerzők nézőpontjával való azonosulásból fakadóan a történész szinte szentesíti az akkori etnikai konfliktusok közvetlen szemlélőinek egyéni hozzáállását.

A másik ok a történelmi kutatás politikai kontextusából adódik. A szovjet (és nem csak a szovjet) propaganda és történetírás szem-

pontjából a második köztársaság valóságának ukrán, belorusz és zsidó nemzeti mozgalmak vezéralakjainak elbeszélései alapján történő értelmezése kiváló eszköz volt arra, hogy hiteltelenné tegyék a két világháború közötti Lengyelországot, és egyben igazolják a Szovjetunió Lengyelországgal kapcsolatos politikáját 1939. szeptember 17. előtt és után. Ugyanakkor ukrán, belorusz, litván és egyes zsidó történészek szintén úgy hivatkoznak ezekre a dokumentumokra, mint pártatlan és megdönthetetlen bizonyítékokra a lengyel fél bűnösségét illetően. Egyes lengyel történészek azzal igyekeznek visszavágni, hogy szintén korabeli idézetekkel bizonygatják a nemzeti kisebbségek államellenes és terrorista tevékenységét. Mások úgy vélik, hogy Lengyelországnak fejet kell hajtania a kritika előtt és okulnia kell a saját múltjából.

A harmadik ok pedig az az ősi, de még ma is uralkodó nézet napjaink történészeinek körében, hogy az identitás nem más, mint meggyőződések és attitűdök stabil komplexuma, amely objektív összefüggésben áll az egyén egy meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozásával, és hogy az etnikai azonosulás az identitás összes többi alkotóeleme fölött áll. Így aztán a történészek hallgatólagosan tényként kezelik, hogy a nemzeti elit által kinyilvánított nézeteket az adott közösség összes többi „nemzetiség-tudatos” tagja is osztja. Ez azt eredményezi, hogy a történetírás tele van a nemzeti közösségeket egynemű, monolit csoportosulásként kezelő leírásokkal.

A konferenciaszervezők véleménye szerint azonban a „nemzet-központú” paradigma kimerítette kognitív potenciálját. Természetesen a végtelenségig lehetne folytatni az egymásra mutogatást és a személyes drámák kutatását, azonban ez a megközelítés nem vezethet el a második köztársaság társadalmi, politikai és kulturális életének mélyebb megértéséhez. A kutatási projekt résztvevői úgy gondolják, hogy a történészeknek figyelembe kellene venniük a társadalomtudományok eredményeit, amelyek az elmúlt évtizedekben megkérdőjelezték, hogy az egyén és a kollektíva identitása stabil, leírható és hierarchiába rendezhető nézetek és attitűdök együttese lenne. Szerintük az identitás az egyén és a csoport folyamatos párbeszédének folyamata a környező világgal, és különböző társadalmi helyzetekben és kontextusokban más és más tényező fogja meghatározni az identitást, amely lehet többek között az

etnikum, a nem, a generációs hovatarozás vagy egy helyi közösséghez való tartozás is.

A fent említett konferencia, amely húsz előadót vonultatott fel, némileg ellentmondásos eredményeket produkált. Az egyik meghatározó téma a zsidó közösség sorsa volt: a zsidóság jogi státusza a két világháború között, álláspontjuk a formálódó lengyel államot és a lengyel valóságot, mint olyat illetően, a cionista mozgalom, a zsidók életkörülményei és a többi etnikai csoporthoz fűződő viszonyuk. A dolgozatok másik jelentős része általános kérdésekkel foglalkozott, és közös kiindulópontjuk az etnikai/nemzeti személyazonosság volt a globális társadalmi valóságban belül. Összességében tehát óvatos optimizmussal kijelenthetjük, hogy habár a második köztársaság nemzeti kérdéseit illető kutatás paradigmájában nem történt változás, a gondolkodás jelenlegi iránya túlmutat a „nemzet-központú” nézőpontra, és ez érdekes eredményekhez vezethet. Ezen eredmények egy része szerepel abban a kötetben, amelyhez e cikk bevezetőül szolgál.

Pethő-Szirmai Judit

Svájc az első világháború korában. Új történeti perspektívák a svájci történetírásban

Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 2013/3.

Svájc vezető történeti szakfolyóirata, a Schweizerische Zeitschrift für Geschichte (SZG) mai modern formájában 1951-től tárja a szakmai közönség elé a többnemzetiségű ország „össznemzeti” történetével kapcsolatos kutatási eredményeket. A Svájci Történelmi Társulat által kiadott, évente általában három-négy számmal megjelenő szakfolyóirat 2013. évi harmadik számát szentelte az első világháború korának és témájának. A tematikus szám bevezető írásában Roman Rossfeld, a Zürichi Egyetem Társadalom- és Gazdaságtörténeti Kutatóműhelyének munkatársa tekinti át az 1914–1918 közötti korszakra vonatkozóan a svájci történetírás hagyományait, valamint a centenárium alkalmából

felvázolja a lehetséges új történeti megközelítéseket, jövőbeli kutatási irányokat.¹ A bevezető áttekintés ismertetésén túl Daniel Marc Segesser, a Berni Egyetem Történeti Intézete munkatársának tanulmánya képezi még a jelen ismertetés hivatkozási bázisát, Segesser munkája ugyanis a globális történetírás törekvései jegyében Svájc és az első világháborúban résztvevő országok történetének transznacionális összefonódásaira kívánja ráirányítani a figyelmet.²

Azok számára, akik mélyebben szeretnének foglalkozni a témával, érdemes még megemlíteni, hogy a tematikus szám további munkái szorosan kapcsolódnak a friss kutatásokhoz.³ A svájci egyetemeken 2000 óta körülbelül ötven mester- és licenciátusmunka született Svájc 1914–1918 közötti történetéről. Tekintettel arra, hogy a mestermunkák kis hányada került továbbfejlesztésre, és jutott el a doktori disszertációk tudományos szintjéig, az SZG szerkesztősége fontosnak tartja, hogy azok a munkák, amelyek akár a Freiburgi, akár a Zürichi vagy Lausanne-i Egyetemeken sikeresen megvédésre kerültek, megfelelő figyelmet kapjanak a folyóiratban. Néhány olyan referátum is a tematikus szám részét képezi, amely a „Globális háború – totális háború? Transznacionális és összehasonlító történeti perspektívák Svájc az első világháborúban” címmel a 2013 februárjában tartott harmadik svájci történeti konferencián hangzott el Freiburgban.

Az első világháború centenáriumi évfordulója Európa-szerte számos emlékezeti és kutatási projektet hívott életre.⁴ Bár Svájc közvetlenül nem vett részt a 20. század „öskatasztrófájaként” számon tartott első világháborúban, a svájci történészek mégis úgy érvelnek, hogy a sokoldalú kölcsönhatások, a háborús nagyhatalmak svájci politikára

¹ Rossfeld, Roman: 1914–1918: Neue Zugänge zur Geschichte der Schweiz im Ersten Weltkrieg. Vorwort zum Themenschwerpunkt. In: SZG 63. (2013: 3.) 337–342.

² Segesser, Daniel Marc: Nicht kriegführend, aber doch Teil eines globalen Krieges. Perspektiven auf transnationale Verflechtungen der Schweiz im Ersten Weltkrieg. In: SZG 63. (2013: 3.) 364–381.

³ A történelem témakörben folyamatban lévő és már lezárt svájci felsőoktatási tudományos művekről tájékoztatást nyújt a www.sgg-ssh.ch/de/db/honlap.

⁴ www.centenaire.org/fr, www.firstworldstudies.org, www.erster-weltkrieg.clio-online.de, www.ersterweltkrieg.ch. pedagógiai igénnyel: www.europe14-18.eu.